

A mult előadásán már rámutattunk, hogy a társadalmi élet alakulásai mögött eszmények rejlenek, az embernek és a társadalomnak belső eszményei, amelyek koronként újabb és újabb fogalmazásban lépnek elő, eszmények amelyek az Ósegyptom Isis istennőjéhez hasonlatosan hullatják fátylaikat a korral. Azzal, hogy az eszmény földerengő tagolásával újabb és újabb formák lépnek az egyéni és társadalmi élet homlokterébe: - az emberben és társadalmában a világosabb és mélyebben tagolt eszmény újabb meg újabb társadalmi formáknak válik alapjává.

Eszmények alatt az ember gondolkodásának és erkölcsi tudatának tündöklő formit értjük, amelyek minden gondolkodó lényt egyesítenek. Ilyen végső eszmény az ember számára mindenkor az isten volt. Hogy a történelemben föllépő, uralkodó majd elpusztuló istenek a benső emberi eszményiség természetét hordják magukon: nem kétséges. Végtelenek, mint az ész, mint a végtelen tér, örökkévalók, mint a logikai-számtani törvény, mindenütt jelenvalók, mint a mértani tér. Végtelenül gazdagok, mint az ész, amely minden fogalomban a tartalmat végtelen dusan állítja elő. Hatalmasok, mindenhatók ezek az istenek, mint az ész, amely bevilágít a természet minden zugaiba, amely minden sötétséget fölold. Minden istennek formái és természete, valóban a benső emberi tudatnak formája és természete: az ember kincse, amelyet elvetett magától, kivetített maga fölé, a képzeletének egébe. Elidegenítette a maga kincseit isteneknek az ember, aki ket maga alkotott. Eképen az emberi nem végső titka, az emberi szellem benső ősegyisége volt külső isteni alakokban megábrázolva és megalkotva a szellemében még kiskoru ember számára. Az isten bírta az ember titkát, és ez a mély titok, amely a történelem haladásával egyre inkább lelepleződik, ennek a külső istennek és az embernek titka, - hiszen egy titok ez - hullatja fátylait az idővel és ahogy egyre világosabban lép az emberi tudat és történelem homlokterébe és ahogy egyre nyiltabbá válik ez a titok, abban a mértékben rendül meg a külső isten az ember számára és abban a mértékben rendül meg az ember régi öntudata, amelyet saját parányiségéről alkotott

magának, arról, hogy ő gyarló, nyomorult, véges teremtménye valamely felfoghatatlan külső hatalomnak. Az istenek bukása, istenek alkonya mindig is szorosan összefüggött az emberi öntudat fejlődésével. Az emberi belvilág rejtett végtelensége egyre inkább kérlelhetetlen módon feszül a sejtelemben, és bontakozik az emberi tudat magasabb formáiban. És ahogy nő az emberméltóság, a belső, aképen alkonyodik a külső isteneknek és ahogy alkonyodik a külső isteneknek és ahogy nő az emberméltóság, abban a mértékben élesednek ki azok a belső ellentétek, amelyek az embert teszik.

Mert hiszen az ember az élet legmélységeit és legmagasságait egyesíti az ő oszthatatlan alakjában, az ember az érzelmi és szellemi lény egy személyben. Amíg a külső isten kétségtelen alak az ember számára, amíg az ő mindentudása, mindenhatósága, örökkévalósága nyilvánvalóan beviláglik a kedélynek és amíg ezzel az isteni tudattal összhangban az ember nyomorult, parányi, elenyésző féreg, addig, ime nincs ellenmondás, addig virul a mennyei élet és a földi paradicsom. Amíg összhangzik az ember élete az isteni élettel, addig a szellemi életnek és a földi életnek minden termése és gyümölcse az emberké. Ámde amikor a föntvázolt folyamatban halványul az istenség, vesztí tekintélyét, amikor a tudomány kiragadja Zeus kezéből a villámot, * a Jehova kezéből a hat napos világteremtést, amikor az ébredező tudományos tudat kétségbe vonja az isteni mindentudást, amely kísérletei eredményével nincs tisztában előre, amikor a fejlődő erkölcsi tudat kételkedni kezd ennek az istennek a jóságában, aki saját gyarló teremtményeit, akiket ő teremtett ilyen gyarlóknak, ezért bünteti, sőt örök, meg nem szűnő kínzással bünteti, amikor tehát az emberi intelligencia és erkölcsi tudat az ember számára külföldre mutatkozik, mint a régi isten bölcsessége és erkölcsi tudata: akkor ez a külső isten nem tudja tovább megtartani az ő mennyországát, már letaszította onnan őt a fejlődő emberméltóság, amely az emberben immár szellemesebb és erkölcsileg jobb lényt lát, mint ez az isten.

És amikor a mennyekből vagyis a belső emberi eszményiség örök olimpuszáról eltávozni kénytelenek az istenek, akkor pusztá lesz az ember számára nemcsak az ég, de a föld is, mert örök törvény, hogy amiképen az égből, úgy a földön is. Nem olyan törvény ez, amit el kellene hinnünk, mert a miatyánk is így követeli hanem olyan egyszerű törvény ez, amelyre ráeszmél minden ember, ha meggondolja, hogy bármit is végezzen a praktikus, mindennapi életben, arról előre gondolkodik, azt eleve meggondolja, elgondolja, hogy mi a teendő; előljár az elmélet, azután a gyakorlat. Vagyis az ember mindig is az ő formájának legmagasabb, legtágasabb, legvilágosabb elemében, a gondolkodásban, a végtelenség körében határozza meg előbb azokat a módokat, amelyeket azután követ a véges világban, a praktikus, mindennapi életben. A lehető változatok végtelenségéből emeli ki az ember azokat az egyes módokat amelyeket a gyakorlatban érvényesíteni kíván.

Amikor tehát beáll a történelemben vagy az egyéni fejlődésben az istenek alkonya, ez azt jelenti, hogy megszűnt a mennyei eszmény, amely embert bensőn emberhez fűzött, megszűnt az emberek között a szent közösség, és mi maradt? Maradtak a különálló egyének, a maguk külön érdekeivel, maradtak a különálló csoportok, a maguk különálló érdekeivel, maradt ember ember ellen, osztály osztály ellen, csoport csoport ellen, nemzet nemzet ellen, mindenki mindenki ellen. Maradt a darwini ember, aki a majomtól csak abban különbözik, hogy állati életmódját az ész segítségével intézi.

Ha tehát korunkban, amikor a vallások istenalakjai csakugyan haldoklóban vannak, amikor Nietzsche a par excellence modern látó azt mondja, hogy meghalt az isten. Nos, hogy ebben a mi korunkban ember ember ellen áll, csoport csoport ellen, osztály osztály ellen, hogy a különböző érdekeknek egészen vad, egészen példátlan tülekedése folyik és vérben és könnyben gázol a rideg számítás amely a különböző érdekeket szolgálja: ime korunk titkát fejtű meg a tény, hogy halott

az isten. És ajánljuk ezt a megfejtést azoknak a kuruzslónak a figyelmébe, akik egy isten rothadó hullájától fertőzött történelmi légkörben nem a tisztítás és fertőtlenítés feladatát tartják elsőnek, akik a régi helyébe nem követelnek alkotó módon új istent, eleven, bensőt és hatalmasat, hanem ennek az általános borzalmas rothadásnak egyes tüneteit akarják politikai pepecseléssel enyhíteni, esetleg eltüntetni. Ha valakit komolyan foglalkoztat korunk szörnyű nyomora, úgy annak e törvény értelmében új istent kell követelnie, új istent, aki az emberfajt egyesítse önmagában: az emberi szellem ősegységében, aki új legyen és hatalmas, új és friss, mint az alkotó gondolat, hatalmas, mint az ész és eleven legyen, mint a régi istenek voltak, amíg éltek. Minden régi istennek közös jellege az volt, hogy külső, hogy az emberen kívül és az ember fölött tanyáztak, hogy eképen az ő működésük ellenőrizhetetlen a hívő számára és önkényes az ellenőrző ész számára. Ép azért természetes, hogy az istenek alkonyán az emberi ész csakugyan istent keres, olyat, amelynek működése szemléletes és törvényes legyen, ne pedig önkényes, aki borzalmas meglepetésekkel szolgál az embereknek. Az a gondolkodás, amely a régi istenekben kételkedik, törvényes uralmat akar látni a mennyben és a földön, törvényes uralmát akarja látni az élet magasságaiban és mélységeiben egyformán, mert ez a kételkedő tudat a tudomány szelleme maga. A tudománynak ez a szelleme igyekszik tehát új istent keresni. És ez a mi egész korszakunk amelyet mérhetünk a régi istenek alkonyulásának idejétől mind a mai napig, Thalesztől Euckenig, ez a mi korszakunk az új isten keresésének kora és ez a tudomány, amely ezt az új istent keresi, filozófia.

A filozófia mindennek előtt a régi isteneket marja és emészti az egyén tudatában és a kulturában, viszont keresi önmagában a benső emberi szellem kibontásában azokat az örök törvényeket, amelyek a régi istenek önkényes uralkodása helyébe lépjenek. A filozófia kora tehát az új isten keresésének kora és az új isten alkotás előkészítő korszaka. A filozófia keres istent, de nem talál. Eredeti célja, hogy a

megismeréssel, a világos emberi megismeréssel helyettesítse a titokzatos, önkényes mennyei hatalmat. Ám elhibázta az utját. A múlt előadáson részletesen mutattam be a filozófiának azt a módszerét, amely szükségképen a megismerés csődjéhez, a bevallott agnoszticizmushoz vezetett. Most más oldalról próbálom bemutatni, miképen jutott a gondolkodásnak ez a módja, amelyet filozófiának nevezünk, abba a sötét labirintusba, amelyből most már nem talál kivezető utat.

A gondolkodó ember előtt mindenek előtt az a mély szakadék tárul föl, amely a képzeletalkotta önkényes istenek és a gondolkodás minden térre és időre érvényes törvényei között ásit. Ez a nagy ellentét volt az, ami a gondolkodás legelső megnyilvánulásában megszédítette. Ebben a szédületben az ember, a filozófus úgy találta, hogy ha a törvény igaz, ha a törvény van, akkor az isten ne igaz, úgy isten nincs. A filozófiával tehát a történelem porondjára lép a tagadás szelleme, amely ott áll a szakadék szélén és az ellentétes jelenségek közül az egyikre azt mondja, hogy van, a másikkra, hogy nincs, vagyis az ellentéteket a tagadás formájában állítja elő. A filozófia tehát a szabad gondolkodás törvényeit elismerte a régi istent pedig megtagadta és letagadta. De a jelenségek, a létező, valóságos kulturjelenségek, mint amilyen az isten is, nem szűnnek meg azzal, hogy letagadjuk őket. Hiába üz a filozófia struccpolitikát, hiába dűgja a fejét a homokba, mondván, hogy az az isten nincs, mert én nem látom, maradt az és ha megsebzetten is, vagy talán éppen azért még dacosabban önkényes bosszuálló alakjának teljességével súlyosodik az egyénre és a korra. Ez a régi isten, akit a filozófia szemléletének világos formáiban megtagadott, visszajárt kísérteni éjjel és kiszivta a vérét a filozófiának, amely ilyen sápadt, vértelen, élettelen, sematikus törvényhalmazzá változott, inkább holthoz, mint élőhöz hasonlít, és a történelem folyamán megelevenülni sohasem tudott arra az elevenségre, hogy a régi istenekhez hasonlóan elevenen uralkodhatott volna a kulturában, hogy eleven, egyesítő alakként belenyulhatott volna hatalmas,

eleven karral az ember életébe. A filozófia amely elfordult istentől, éppen ezért természetesen nem vette észre, hogy ezekben a régi istenekben nem csak a hiuság, önkény, bosszuállás, a bestiálítás szellemei lakoznak, hanem ugyanezekben az istenekben őrizte is egyuttal az ember sejtelmes eszményeit, a minden emberi szellemet és minden dolgok egyesítő eleven ősegységet.

Nem vette észre a filozófus, hogy a mindenkorú isteneszményben rájlett az ember végső titka, minden emberkultura eleven alapja. És amikor megtagadta az istent, nem csak a bosszuvágyat, a hiuságot tagadta meg a mennyben, de megtagadta szabad-eleven egységét is az emberi nemnek, amelyet azután hiába akart hideg-merev szabályok airjaiból összetákolni.

Azok a hideg-merev szabályok, amelyekben a filozófia az emberi élet és szemlélet egységét megalkotni akarja dermedt sulyként nehezdednek az emberre, úgy nehezdednek rá, mint a kérlelhetetlen szükségyszerűség, mint eltörhetetlen bilincs, amely bénítja és öli az életet, amelyet, hogy serkentené és fakasztaná mint a régi eleven isten tudata. Az az istenség, melyet a filozófus a régi eleven helyére akart állítani, a megismerés világossága volt, a megismerés lobogott ideálként minden filozófus előtt, az a megismerés, amelyről már az evangélium mondja, hogy szabaddá teszi az embert. Ám, ha a megismerés szabaddá teszi az embert, úgy az agnoszticizmus viszont, amelybe minden filozófia torkollott, rabszögává tette az embert. De miért?

A filozófia megfosztotta az embert eleven eszményétől, amely egyedül volt alkalmas arra, hogy a maga elevenségével megfékezze az ősi emberi önzést, az emberben feszülő állatot és amikor a régi isteneszmény meghalt, akkor ez az állat szükségképen fékét vesztette és az ember rabja lett a maga állatias önzésének. Ez a rabság pedig nemcsak gyakorlati tény, hanem elméleti megalapozást is nyert. A naturalistikus, materialistikus, darvinistikus filozófiákban az ember még rosszabb

lett az állatnál, mert állatiassága nem maradt pusztán állati állatiasság, hanem emberi, elvi, elméleti állatiassággá lett örök állat lett az ember a materialistikus tudományban, szörnyűbb, bestiálisabb lett, mint amilyen a bestia maga, és hogy ezzel való tényt állapítunk meg, tanuskodik mellettünk a mi korunk és a filozófia kora általában, amelyben mindennapi tapasztalásunk az, hogy az ember a maga társát nemcsak egyszerű, konkrét éhségből és vérszomjból pusztítja, mint a vadállat, hanem elvileg pusztítja, nagyban emberi módon, elméletileg megalapozva, óriás tömegekben pusztítja az ember a maga társát, egyszerű, ártatlan, állati éhség nélkül, elvi számításból, a véráztatta harctereken és a gazdasági élet kegyetlen harcterein egyformán.

Azt a szörnyű árnyyszerűséget, amely a filozófia elveinek formájában nehezedett az emberre, az ember a maga bestialitásának feszültebb erejével igyekezett széttörni és áttörni. Az uralomvágy az önzés, a kéjvágy állati indítékai az elvi számításokban alakulnak, és ezekben szabadságot és érvényesülést követelnek maguknak, hogy széttörjék az emberre nehezedő, kibírhatatlan szükségszerűséget. Ide torkollott a filozófia istenkeresése.

De hogy eloldaluak ne legyünk, és hogy beigazoljuk azt is, amit előre bocsjítottunk, hogy a filozófia valóban istenkeresés és hogy az eleven istentudat megszületésének előkészítése, hogy beigazoljuk, hogy a filozófia a szellem fájdalmas vajudása, a szellemé, amely istent akar szülni: a következőkben hívom fel a figyelmet. Minden tehetetlensége mellett is a filozófia az emberi ész benső végtelen formáiban alakította ki mindenkor a maga világképét, a maga törvényeit. Sikerral, vagy sikertelenül próbálkozott, mindig az ész törvényei és végtelen változatai között mozgott, gyakorolta az észet a maga működésében, elemezte, tagolta és világította annak titkait, megmozgatta ezt a renyhét, ezt a kényelmes működést, amely szunnyadozott a mitológia korában, mint egy alvó isten, aki álmodik és csak álmaiban, a képzelet szövődékében és

alkotó szárnyalásában csirázott és az esztétikai tudat tarka képfátyla alól suttogott kedves és félelmes, hívogató és borzalmas titkokat a hívó kedélynek. Felébresztette a filozófia az emberben alvó istenséget, az ész gyakorolta annak mozgását, megszólalt az ész, járni kezdett, és ha estele-
nül is, ha mereven is, mint ahogy a kicsi gyerek jár, ha sokszor bukott is jártában és ha dadogva szóllott is, d e g y a k o r o l t a m a g á t
Ezzel pedig szeves természete bontakozott, elevenése újabb képességet fakasztott benne, a gyakorlattal kitagolódott és kiérlelődött és ebben a gyakorlatban érte el végre is az ész a nagykorúságot, amelyben ma már saját magára tud támaszkodni, saját magát tudja szolgálni és tanuságot tud tenni saját isteni végtelenségéről. Azzal pedig, hogy az ész, amely mindnyájunkban egy és oszthatatlan, saját életéről és isteni természetéről, saját alkotó végtelenségéről, saját nemző erejéről és termékenysége-
ről tanuságot tesz, ezzel ime előállott az új isten, előállott egy magasabb kulturfokon, nem a filozófiain, hanem azon a kulturfokon, amelyen az ész már nem kifelé néz, már nem tagad meg többé semmit, hanem igenlő módon önmagát szemléli, önmagát tapasztalja, saját formáját és saját tartalmát megállapítja. Ebben a magasabb működésében úgy mutatkozik be az ész, mint mindnyájunk világossága, mennyei élet, amely nem e világból való, nem fizikai szövedékből van szöve, de világossága minden embernek, aki e világba lép, világossága a természetnek, napnál is nagyobb világossága, mert örök törvényekben világítja meg a természetet. És ebben az önszemléletben kiderül az is, hogy ez a mindnyájunkban egy ész s z e r v e s élet, a végtelenség százszinű tarka élete bennünk, a szivárvány élete, amely az ész ősvilágosságából tört elő és oda egyesül vissza. A szivárvány élete az ész, amely már az őskor sejtelmében a béke szimbóluma volt, mert hisz ebben a színek gazdag tarkasága összhangzatosan egészíti ki egymást, egyik sem tagadja meg a másikat, hanem kiemeli a többit. A szivárvány már az őskorban az ész szimbóluma volt, amely mélységeket és magasságokat köt össze, amely hid az ég és föld között, tarka, színes, eleven

eleven hid, és mégis egységes, oszthatatlan alak, a fehérből származó és a világosságba visszatérő. Ilyen eleven színe az egyéniség az ész ősegységének, és ilyen eleven egysége a gazdagon tagolt egyéni kedélyeknek az ővilágosság, amely immár nem a fantázia alkotása, nem kívülünk és felettünk terjeng, hanem a mi benső életünk legbensőbb tényállása. Álmaink álmának mondja egyik nagy német ideálfilozófus, számunkra azonban nem álom többé, mint a filozófia számára, hanem benső életünk eleven valósága.

A megismerés tudománya, mely a filozófia korszakát követi, nem tagad tényt, sem istent, sem atomot, felodja, megvilágítja a régi isteneket és az ember titkát és amely kincs a mennyben és a földön letagadhatatlan valóságként kerül így az ember birtokába. Eleven gazdag összhangzás kerül eképen az ember szellemi magasságaiba, az öneszmélésnek ezen a magas fokán, és ez a mennyei ősminta idevilágít a földi életbe is, és ha igaz a törvény, valamint a mennyben, úgy a földön, akkor az ember mennyei összhangja nyomán a megismeré ősi istene formájára összhang~~xx~~nak, paradicsomnak kell fakadnia a földi életben is.

